

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**НА ШЛЯХУ ДО
«РОЗУМНОГО СУСПІЛЬСТВА»:
ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК
ФАКТОР СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В
УКРАЇНІ**

аналітична доповідь

КИЇВ - 2011

На шляху до «розумного суспільства»: інформаційні технології як фактор суспільних перетворень в Україні. - К.: НІСД, 2011. - 25 с.

Автори:

Ожеван М. А., доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу досліджень інформаційного суспільства та інформаційних стратегій НІСД;

Гнатюк С. Л., кандидат історичних наук, головний консультант відділу досліджень інформаційного суспільства та інформаційних стратегій НІСД.

За загальною редакцією Д. В. Дубова, кандидата політичних наук, завідувача відділу досліджень інформаційного суспільства та інформаційних стратегій НІСД.

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2011.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
I. Інформаційні технології як фактор впливу на суспільні процеси в Україні.....	6
1.1. Ринок інформаційних технологій та людський потенціал у формуванні інформаційного суспільства в Україні.....	6
1.2. Конструктивні та деструктивні впливи ІТ на сучасний стан і перспективи розвитку українського суспільства	9
II. Україна на шляху до «розумного суспільства».....	19
2.1. Основні параметри розвитку «розумного суспільства».....	19
2.2. Нова філософія побудови організаційних структур, урядування та управління	22
ВИСНОВКИ:.....	24

ВСТУП

Безпрецедентна за масштабами та якісними характеристиками глобальна інфраструктура інформаційних та інформаційно-комунікативних технологій (надалі – ІТ й ІКТ) перетворилася на технологічне підґрунтя дедалі ґрунтовніших трансформацій у повсякденному житті людей та суспільств.

Окрім небачених раніше можливостей для підвищення матеріального добробуту людства, сучасні ІТ спричинили появу та інтенсивне поширення принципово нових моделей соціальної інтеграції, комунікації, суспільно-політичної активності, способу життя, освіти тощо.

Особливо резонансні зміни пов'язані з «новими медіа», які функціонують у *Web 2.0*, що приводить до глибоких змін у структурах інформаційного споживання населення й до появи багатомільйонних глобальних «мережових спільнот».

У зв'язку із зазначеним у науково-експертному середовищі дедалі частіше дискутується проблема кристалізації специфічних «цифрових» (не локалізованих територіально й соціально) індивідуальних і групових ідентичностей, а також низької прогнозованості, «біфуркаційності» напрямів подальшого соціокультурного (а можливо, і суспільно-політичного) розвитку людства.

Величезний потенціал – як позитивний, так і негативний – соціокультурної складової процесів «інформаційної технологізації» вже давно усвідомлений у розвинених країнах, причому - не тільки на науково-експертному, а й на політичному рівнях. «Інформаційне суспільство» у цих країнах «першого світу» сприймається й розцінюється передусім як гуманітарна категорія, що описує якісні суспільні трансформації, зміщення акцентів з виробничої до невиробничої сфер, зміну характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей.

Відповідно, турбуючись про належний розвиток ІТ, інформаційно розвинені країни у своїй державній політиці впродовж тривалого часу (від початку 90-х років) приділяють основну увагу доктринальним підходам, які дозволили б відслідковувати і, по можливості, контролювати суспільні зміни, спричинені ІТ.

20 років незалежності є доброю нагодою і для України переосмислити своє місце на «інформаційно-інноваційній мапі світу» й реалістично оцінити свою рольову участь у тих соціальних зрушеннях, що відбуваються у сучасному світі. Найважливішим у процесі подібного самовизначення є подолання комплексів, які заводять суспільство з магістрального шляху розвитку на маргінальні манівці.

Отже, Україні слід знайти світоглядно-методологічне підґрунтя для невіртуального, неміфілогізованого самовизначення України у сучасному конкурентному світі високих технологій.

Один із популярних міфів стосується високих темпів інформатизації українського суспільства й інтегрованості України у європейське та глобальне інформаційне суспільство. Тут незрозуміло, що культивується більше: міф про абсолютну «відсталість» усього і вся в Україні чи про надзвичайно високі темпи впровадження в Україні ІТ, які рано чи пізно обернуться, мовляв, переходом кількості в якість, тобто «в автоматичному режимі» приведуть до радикальних суспільних трансформацій.

Про неспроможність міфів щодо слаборозвиненості України в інформаційному плані свідчить те, що у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства Україна протягом останніх років займає середні, (або близькі до середніх) позиції і за низкою напрямків демонструє досить високі показники зростання, подекуди входячи навіть до кола лідерів. Інше питання, чи є ці показники результатом послідовної реалізації певної загальнонаціональної модернізаційної стратегії (у такому разі вони б, напевно, були помітно вищими), а чи є вони, радше, похідними від світових трендів розвитку ІКТ і глобальної ІТ-індустрії, а також – від коливань кон'юнктури міжнародних ринків.

Отже, досягнення України в інформаційній сфері здебільшого зумовлені ситуативними і зовнішніми, а не системними внутрішніми чинниками впливу на суспільні модернізаційні перетворення, внаслідок яких Україна із постачальника на світові ринки сировинного та напівсировинного продукту мала би перетворитися на передову інноваційну державу, якій будуть властиві якісно нові характеристики:

- людини як носія й виразника певного типу цінностей і ціннісних орієнтацій, влади та владних відносин;
- соціальних інститутів та процесів;
- соціальної та економічної структури;
- соціальної динаміки й мобільності¹.

Програмні гасла українських політиків щодо необхідності «модернізації навздогін», «українського прориву» досі мали зазвичай суто передвиборчий характер і не були розраховані «на тривалу дистанцію».

Перспективу виходу України із зони ризиків нестійкого розвитку та соціальної дестабілізації визначить врешті-решт її спроможність як суспільства та держави створити сучасне конкурентне суспільство знань або «розумне суспільство» (*A Smart Society* або *A Knowledge Society*) із відповідними до цього високого стандарту «розумною економікою» та «розумною державою».

¹ Типові утопії щодо переходу числа комп'ютерів та мереж у нову соціальну якість «розумного суспільства» пов'язані зазвичай з критикою капіталізму («кіберкомунізм»). Див. напр.: Игорь Эйдман, Восстание «умной толпы» - http://presentation.ru/articles/internet_revolution_2_07_10_07.html

I. Інформаційні технології як фактор впливу на суспільні процеси в Україні

1.1. Ринок інформаційних технологій та людський потенціал у формуванні інформаційного суспільства в Україні

Перспективи розвитку в Україні «інформаційного суспільства» передусім обмежує нереалізованість її людського потенціалу. Україна, зокрема, неспроможна розробити персональний комп'ютер (мікропроцесор) власного виробництва, хоча в часи СРСР мала подібні амбіції².

Поки що складається небезпідставне враження, що українська нація є пасивним споживачем інноваційних технологій, створених іншими націями, й не пропонує світові власних. Відтак, наше суспільство не може бути кваліфіковане як «розумне» (*smart society*), у якому йдеться про технологічно детерміновані соціальні трансформації, пов'язані з переходом від широкого застосування знань до масового використання інформації, з якої майже автоматичним шляхом у потрібний час у потрібному місці можна «екстрагувати» потрібні знання.

Водночас, за даними ООН, за показником розвитку людського потенціалу Україна посідає 69 місце із 170 країн (2010 р.).

Значним гальмом на шляху реалізації людського потенціалу в Україні є різке майнового розшарування, яке породжує проблеми бідності, відсутності соціальних ліфтів тощо³.

Сукупні доходи різних верств населення у 2010 році відрізнялись у 5,4 разу (а серед сільського населення ще більше). А якщо брати до уваги істотну складову тіньового сектору, то майнове розшарування буде ще разючішим, у чому голова Верховної Ради України Володимир Литвин закономірно вбачає «величезний ризик» для соціальної стабільності⁴.

На тлі перспектив впровадження ІТ в Україні з метою посилення ступеня «розумності» людського соціуму самоочевидними постають будь-які вияви «нерозумності» людської поведінки, яких вистачає «через край» на рівні фіктивної освіченості, чиновницької корумпованості й некомпетентності, свідомого чи несвідомого відсторонення компетентних людей від управління.

Окрім того, слід рахуватися із загрозами, що виникають у тому разі, коли «розумним машинам» не відповідає «розумність» людей і коли слід очікувати використання передових ІТ не на благо людині, а для тотального контролю за людською поведінкою й навіть її модифікації у «бажаному напрямі».

² Наприклад, «Іскра» виробництва чернівецького «Електронмашу».

³ При цьому слід урахувати, що впродовж останніх років потенціал людського розвитку Україна не нарощує, а втрачає, поступаючись за цим показником не лише розвиненим західним країнам, але й сусіднім Росії та Білорусі. Крім того, цей порівняно високий показник відображає не втрачені поки що Україною високі показники в освіті. Див.: Україна – держава з високим рівнем розвитку людського потенціалу – ООН // Радіо «Свобода». 04.11.2010 - <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2210990.html>

⁴ Див.: Литвин вважає ризиком, коли 130 осіб ділять 120 мільярдів // Українська правда. 19 вересня 2011. - www.pravda.com.ua/news/2011/09/19/6598874

Попри усі зовнішні ознаки «прогресу», в цілому в Україні спостерігаються негативні тенденції розвитку вітчизняної ІТ-сфери. Викликає, зокрема, тривогу те, що впродовж останніх років Україна погіршила свої позиції в різноманітних міжнародних рейтингах, які засвідчують її «електронну готовність».

Зокрема, за оприлюдненими у квітні 2011 року даними експертів Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), за рейтингом розвиненості інформаційно-комунікативних технологій Україна серед оцінених 138 країн посіла лише 90-місце, значно поступившись таким сусідам по СНД як РФ (77 позиція) та Казахстану (67-ма). А очолюють список ВЕФ Швеція, Сінгапур і Фінляндія.

Даний рейтинг важливий саме тому, що він співпадає з рейтингом «мережевої готовності», тобто вказує на те, наскільки та або інша країна світу готова використовувати в реальному житті інформаційні технології⁵.

Оптимістичнішими у своїх оцінках були учасники II Українського Форуму управління Інтернетом (Київ, вересень 2011 р.), на думку яких ІТ-ринок в Україні знаходиться на порозі революційного стрибка, після якого розпочнеться його бурхливе екстенсивне зростання.

Інтернетом користується від 6 до 17 млн українців. З року в рік покращується якість Інтернет-трафіку, ємність і швидкодія якого оціночно зросте до 2015 року у 48 разів⁶. При цьому вже сьогодні, за даними вимірювань компанії *Pando Networks*, Україна входить до першої десятки країн з найбільшою швидкістю Інтернет-трафіку (1190 кб/с при середньосвітовій швидкості 580 кб/с)⁷.

Реальні здобутки Україна має на ринку програмного аутсорсингу (*outsourcing*), під яким слід розуміти використання для власного зиску чужих ресурсів, виокремлення з виробничого процесу неключових, низкодохідних ланок і передача їх спеціалізованим компаніям, надання своїх ресурсів іншим компаніям, які займаються аналогічним бізнесом, але поки що не досягли високих результатів.

Себто у випадку з програмним аутсорсингом йдеться про дольову участь українських виконавців у створенні чужого закінченого продукту. Дійсно, чимало популярних у світі програмних продуктів містять в собі часточку українського національного інтелекту, а за конкретними носіями цього інтелекту різноманітні інформаційні ТНК влаштовують справжнє «полювання» (*headhunting*).

55–60 % вітчизняного аутсорсингу – це продукція на експорт, оскільки властиве українському ринку піратство обертається скромними потребами в програмних продуктах внутрішнього виробника.

⁵ «COMPUTERWORLD» (Російська Федерація), 24 квітня 2011 р.

⁶ Проблемы развития информационного общества // День, 6 сентября 2011 г.

⁷ Украина обошла по скорости Интернета США и Россию [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mignews.com.ua/ru/articles/86749.html>

Українському інформаційному ринку (як і ринку взагалі) властива висока ступінь тінізації, яку характеризують низький показник збирання податків й відповідно низький рівень бюджетних витрат для його розвитку.

У світовому рейтингу виробників програмного забезпечення Україна посідає 15 місце. Налічується близько тисячі компаній, що займаються розробкою ПЗ. За офіційними даними, тут зайнято близько 25–30 тисяч українських фахівців, хоча, поза сумнівами, насправді їхнє число є на порядок більшим.

Річна частка України у світовому експорті програмних продуктів аутсорсингу склала в 2010 році майже \$1 млрд, тоді як, за даними аналітичної агенції *Gartner*, індійський експорт ПЗ в 2010 році оцінювався в \$34 млрд, китайський – \$28 млрд, а російський в \$2,65 млрд.

Глобальний ринок експорту ПЗ оцінюється експертами в \$90 млрд, а до 2013 року він може зрости до \$120 млрд. Якщо в 2004 році ще поставало питання про те, чи може на ниві аутсорсингу Україна бути гравцем без Росії, то вже у 2006-му вона стала самостійним гравцем у даній сфері. Характерно, що якщо раніше аутсорсингові компанії були зосереджені у великих містах, то нині цей напрямок активно розвивається в регіонах⁸.

Тим парадоксальнішим є те, що, за даними Кабінету Міністрів, в галузі відчувається кадровий голод: у 2010 році в Україні офіційно нараховувалося лише 14,4 тис. ІТ-фахівців⁹, що для держави зі значним науково-освітнім ресурсом їх підготовки надзвичайно мало¹⁰. Водночас в одному з виступів голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України В. Семиноженко навів такі цифри: 60-70 % вітчизняного галузевого ринку знаходиться «в тіні», а 9 з 10 українських програмістів працюють на зовнішні ринки¹¹.

В такій ситуації попередження відпливу кваліфікованих ІТ-кадрів за кордон або в «тіньовий» сектор національної економіки природним чином має стати одним із пріоритетних завдань державної інформаційної політики, для чого державі необхідно:

- забезпечити розгортання процесів зворотного зв'язку шляхом сприяння підприємницькій діяльності в ІТ-галузі, гнучкого

⁸ Український аутсорсинг может оказаться «за бортом». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proit.com.ua/news/soft/2010/09/20/174529.html>; Аутсорсинг. (Вікіпедія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

⁹ Кабінет Міністрів України. Доповідь про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2010 рік (проект). – С. 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/2010-09-14-09-33-59/2010-09-14-09-36-42>; Український аутсорсинг может оказаться «за бортом» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : «proIT» // 20.09.2010 - <http://proit.com.ua/news/soft/2010/09/20/174529.html>

¹⁰ Дуже мало корелюють з цією цифрою кількісні показники підготовки дипломованих ІТ-фахівців. Так, чисельність студентів, які завершили початковий та завершальний цикли навчання і здобули відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень лише у 2009 році, за даними Держкомстату, становить **69 883 особи**, що на 2,1 % більше показника 2008 року і складає 7,4 % від загальної чисельності випускників. (Див.: Кабінет Міністрів України. Доповідь про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2010 рік (проект). – Додаток 1.4.3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dkni.gov.ua/index.php/uk/2010-09-14-09-33-59/2010-09-14-09-36-42>)

¹¹ Виступ Володимира Семиноженка на Круглому столі «Перспективи розвитку ІТ-індустрії України». 2 березня 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.semynozhenko.net/videoblog/39/>

реагування на новітні тенденції її розвитку та на зовнішні впливи на цей розвиток;

- створити українські «силіконові долини» для гідного легального працевлаштування в Україні ІТ-фахівців, розширення «коридору їх можливостей» через збільшення державних замовлень, запуск спеціалізованих проектів у сфері ІКТ, запровадження системи грантів тощо.

Зважаючи на високу динаміку змін у ІТ-галузі, зазначену державну політику стимулювання сучасного ІТ-ринку слід здійснювати не на хвилі «ентузіазму», а з урахуванням прогнозів щодо перспективних напрямів його розвитку й циклу підготовки наступної «хвилі» фахівців (4-5 років).

Окрім того, за відносно обмежених бюджетних ресурсів ефективним буде залучення альтернативних джерел фінансування – коштів міжнародних фондів, іноземних інвесторів, ІТ-компаній, що можуть бути мотивовані як локально (наприклад, для підготовки потрібних їм фахівців), так і глобально (зокрема – мотивами підвищення конкурентоспроможності даної галузі).

1.2. Конструктивні та деструктивні впливи ІТ на сучасний стан і перспективи розвитку українського суспільства

Визначаючи ступінь впливу процесів інформатизації на життя українського суспільства (українських громадян), не можна не зазначити прикрий факт української епізодичної статистичної інформації й нестачу ґрунтовних соціологічних досліджень з даного питання.

Понад те, досі не спостерігається однозначного розуміння, що вимірювання виключно показників механістичного ступеня впровадження новітніх інформаційних технологій (хоча навіть тут спостерігаються значні складнощі) жодним чином не передає реальної картини впливу цих технологій на повсякденне життя України та українців, яке значною мірою вимірюється обсягами використання конкретних послуг, для яких ІКТ є лише засобом, а не самоціллю.

Прикладом подібного неадекватного підходу є вимірювання кількості Інтернет-користувачів в Україні. Їхнє число (за різними підрахунками – від 6 до 17 млн) видається за величезне досягнення у сфері інформатизації. Водночас, з даними Інституту соціології НАНУ **54,7 % українців і досі не користуються комп'ютерами (а це близько 18 млн громадян (!))**. Проте порівняно з показниками восьмирічної давнини можна відзначити суттєве зростання кількості обізнаних – тоді комп'ютерно-неосвічених було аж 79,8 %. Але така буцімто позитивна динаміка є оманливою, бо досягається виключно за рахунок демографічних зрушень. Якщо врахувати підростаюче покоління молодих українців (які практично на стовідсотковому рівні використовують комп'ютери), то показник насправді мало змінився: його «відкоригувало» зростання числа молоді та відхід старшого покоління. Що

може означати лише одне: **фактичну відсутність державної політики із залучення до нових ІТ старших поколінь українських громадян**¹².

Основна дискусія довкола показника числа Інтернет-користувачів в Україні відбувається щодо вибору конкретної методології дослідження, яка впливає на кінцевий показник. Водночас доводиться констатувати практичну відсутність достовірної статистики відносно того, як саме громадяни України використовують Інтернет і виділити ключові тенденції в зростанні загальної кількості.

За даними одного з досліджень Інституту соціології НАНУ, навіть у кризові 2008-2009 роки попит на Інтернет-послуги не зменшувався, а навпаки зростав, що з точки зору оцінки характеру досліджуваного питання є значно важливішим параметром значення мережі Інтернет для наших громадян, ніж загальна тенденція до зростання в період з n до m року.

У найзагальніших випадках надається статистична інформація про узагальнені напрями використання громадянами ІТ (розваги, новини, робота, спілкування тощо), однак практично відсутня конкретизація цих форм діяльності. В даному ж питанні саме конкретика дозволяє робити висновки про те, чи дійсно вплинули ІТ на життя суспільства, чи продовжують вони виконувати лише «фонову» функцію (на кшталт використання сучасних комп'ютерів виключно як друкарських машинок).

Винятком є статистичні дані з економічної сфери, які дають можливість стверджувати, що українці в окремих напрямках життєдіяльності дійсно починають використовувати ІТ для полегшення свого існування чи пришвидшення певних цілком реальних процесів.

Так, якщо ще декілька років тому покупки в **Інтернет-магазині** були відносною екзотикою, то на сьогодні більше 10 млн українців як мінімум один раз на рік купували товари чи послуги у віртуальних магазинах. Понад те, саме сектор Інтернет-магазинів дозволяє задовольнити навіть найбільш незвичні сектори людського буття. Наприклад, співробітники Державної пенітенціарної служби в Харківській області розробили віртуальну «Бандерольку» (<http://banderolka.com.ua/>), що спрямована на забезпечення продуктами та товарами першої необхідності ув'язнених¹³. В тій же Харківській області розпочався експеримент щодо надання засудженим можливості спілкуватись із родичами через систему *Skype*¹⁴.

Активно розвивається ринок **Інтернет-банкінгу**¹⁵ – його користувачами вже є близько 22 % українських користувачів мережі Інтернет, а це близько 3–3,5 млн осіб (хоча близько 99 % користувачів робить

¹² Половина українців досі не вміє користуватися комп'ютером [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2011/08/4/82906/>

¹³ У цій системі все просто, як і під час звичайної купівлі товару через Інтернет-магазин: щоб оформити замовлення, необхідно увійти на сайт, зареєструватися, вказавши ПІБ, місце проживання та контактний телефон. Потім вибрати у каталозі необхідні продукти, оформити замовлення і сплатити вартість їстівної посилки в банку. (<http://life.pravda.com.ua/society/2011/05/27/79487/>)

¹⁴ Для цього засуджений пише спеціальну заяву на спілкування, а комп'ютер з виходом в Інтернет є у чергового, куди в призначений час приводять ув'язненого. (<http://life.pravda.com.ua/society/2011/05/27/79487/>)

¹⁵ Технологія дистанційного банківського обслуговування, за якої доступ до рахунків та операцій з ними надається в будь-який час й з будь-якого комп'ютера, що має доступ до мережі Інтернет.

менше ніж 5 операцій на місяць, що відповідає суто утилітарному використанню системи – сплата рахунків за ЖКХ, поповнення мобільних телефонів тощо). За даними дослідження компанії *Touchpoll* ще 11 % планують почати використовувати таку систему в найближчому майбутньому, а потенційно вже в 2012 році загальна кількість користувачів систем Інтернет-банкінгу може збільшитись до 15–17 млн. Варто відзначити, що значною мірою недостатньо високі темпи опанування нашими громадянами даної технології обумовлюється фактором необізнаності з існуванням такої послуги: лише 46 % від загального числа українських користувачів мережі Інтернет взагалі знають про існування послуги Інтернет-банкінгу¹⁶.

На подібній основі розвиваються системи **експрес-платежів**, що також дозволяють сплачувати значну кількість рахунків (ЖКХ, стаціонарного зв'язку, тепlopостачання тощо). Такі компанії підписують спеціальні угоди, відповідно до яких вони отримують можливість надавати користувачам можливість сплачувати основні види рахунків. Водночас це вже зараз виводить питання виведення на якісно новий рівень забезпечення приватності («прайвесі») та безпеки персональної інформації, оскільки за умов низької обізнаності українських громадян із принципами безпеки в мережі Інтернет вони можуть стати (і реально стають) жертвами злочинців.

В Україні динамічно зростає ринок платіжних терміналів (на кшталт систем *QIWI*, *24nonStop*, *City-Pay*) які дозволяють швидко поповнювати рахунки мобільних телефонів, електронних платіжних систем, сплачувати послуги ЖКХ тощо. Дані щодо обсягів цього ринку весь час коригуються, однак, наприклад, за 5 років функціонування системи «ОСМП» (зараз – *QIWI*) її сумарний обіг склав 3,2 млрд грн, а кількість транзакцій – 105,7 млн¹⁷.

Активно використовуються можливості Інтернет для різноманітних добродійних акцій чи спроб самоорганізації громадян – сучасні комунікативні можливості соціальних мереж дозволяють громадянам легше починати локальні проекти впорядкування своєї вулиці, району, міста. До яскравих прикладів подібних акцій можна віднести акцію радіостанції *Kiss FM*, яка виставляла на *Aukro.ua* (український Інтернет-аукціон) особисті речі, сувеніри та унікальні пропозиції своїх ді-джеїв. Наслідком проведення аукціону стало перерахування зароблених коштів на рахунок відділення дитячої онкології Національного інституту раку¹⁸.

Подібні акції з використанням можливостей мережі Інтернет – це та нова реальність, в якій існують українські громадяни і яка істотно змінює параметри їх життєдіяльності.

¹⁶ Рейтинг самых «электронных» банков Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investgazeta.net/finansy/rejting-samyh-elektronnyh-bankov-ukrainy-161500/>

¹⁷ QIWI пришел в Украину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.investgazeta.net/kompanii-i-gynki/qiwi-prishel-v-ukrainu-161494/>

¹⁸ Украинские ди-джеи собрали в Интернете 12,6 тысяч гривен на благотворительность [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/technology/2011/03/14/74838/>

На цьому тлі помітно скромнішими є успіхи держави в реальній (а не показовій) інформатизації своєї діяльності та полегшенні взаємодій між урядом та громадянами (електронне урядування або е-урядування).

Можна виокремити декілька причин такого стану (крім хронічної нестачі коштів на подібні ініціативи та відсутності бажання керівників окремих держустанов здійснювати такі перетворення).

1. Більшість проектів, які на сьогодні реалізовані, практично не мають відношення до реальних, щоденних потреб людини (принаймні – українського громадянина). Наприклад, на сайтах органів державної влади (ОДВ) активно впроваджуються «електронні приймальні» чи надаються можливості для електронного звернення до ОДВ з боку громадянина. Водночас навіть у реальному житті кількість звернень (заяв, запитів тощо) від громадськості до ОДВ не настільки масштабна, а коли і використовується, то, найчастіше, реалізується за допомогою традиційного паперу та ручки (можна пригадати уже наведені дані про скромну кількість комп'ютерно-освічених українців).

Про актуальність цієї проблеми свідчить і низька ефективність впровадження прийнятого у 2010 році *Закону про доступ до публічної інформації*, який створив належне правове підґрунтя для електронного урядування та інших форм розвитку в Україні інформаційного суспільства сучасного типу. Проте, як з'ясовували соціологи, більшість українців або не знає про ухвалення даного закону, або не вірить у його ефективність. **Лише 3 (!) відсотки громадян** скористалися своїм правом надіслати інформаційний запит до влади. **52 % українців не знають, що в Україні ухвалено закон про доступ до публічної інформації**, а головне – не дуже вірять у спроможність цього закону зробити владу прозорою і менш корумпованою. Лише кожен п'ятий вважає, що закон здатен справити певний позитивний вплив. Ще 36,5 % «щось про це чули, але не знають достеменно» і **лише 11 % ознайомлені із законом**. Згідно з опитуванням, найбільша кількість тих, хто не чув про існування цього закону, в південних областях – 64 %, а в Криму – 88 %¹⁹.

2. Держава більшою мірою зосереджується на інформатизації внутрішніх процесів державного апарату управління (так званий *Back-office* – передусім електронний документообіг), меншою мірою звертаючи увагу на зовнішньо орієнтовані процеси. Так, щорічно на різноманітні «інформаційно-аналітичні системи» в ОДВ всіх рівнів надаються значні кошти (при тому, що такі системи часто створюються на різних типах платформ, що ускладнює їх узгоджену роботу між собою).

¹⁹ Опитування, проведене у серпні 2011 року Фондом «Демократичні ініціативи» та соціологічною службою Центру Разумкова за фінансової підтримки проекту *UNITER*.

3. Інформатизація конкретних напрямів державних функцій може призводити до реальної протидії корупції на місцях, в чому часто не зацікавлені досвідчені, однак мало оплачувані працівники держустанов.

Загалом слід відзначити надмірну **затеоретизованість проблеми впровадження електронного урядування**, що приводить до затягування практичних кроків та підготовки значної кількості офіційних документів на відсторонену тематику загальної значимості проблеми, тоді як більшість матеріалів, які готуються закордонними дослідникам на тему розбудови е-уряду, присвячено розгляду конкретних проектів, а не узагальненим квазіфілософським роздумам на користь тієї чи іншої моделі взаємодій.

Незважаючи на зазначені недоліки та прорахунки, Українська держава робить деякі досить успішні кроки на шляху до реального застосування ІТ у найзначиміших для життя громадян сферах.

Наприклад, «**Укрзалізниця**» починаючи з 2008 року розпочала процес впровадження купівлі за допомогою мережі Інтернет квитків (спочатку – йшлося лише про бронювання місць, тоді як нині вже здійснюється тестування електронних проїзних (перевізних) документів – ЕПД (поки що лише на окремий поїзд і напрям)²⁰.

Ще на початку 2011 року **Міністерство внутрішніх справ України** та Міжрегіональний центр видачі паспортних документів (<http://passport-ua.org/ua/>), що займається підготовкою та видачею закордонних паспортів, дозволив здійснювати онлайн реєстрацію на прийом до Центру.

У Тернополі розпочато пілотні проекти з електронного запису до лікаря та **ведення електронних історій хвороб** (проект запускається спільно з датською компанією *WebAdvancers* без вкладення коштів з боку держави).

Однак найзначиміші досягнення держави, які водночас викликають найбільші хвилювання з боку громадськості, пов'язані зі **сферою освіти**.

Протягом останніх десяти років в Україні *вдалося створити нормативно-правовий фундамент для розвитку сектору е-освіти*. Уже станом на початок 2010 року, було прийнято низку документів, які тією чи іншою мірою регламентують розвиток та застосування ІКТ в освіті²¹:

- 4 укази Президента України;
- 14 законів України;
- 2 постанови Верховної Ради України;
- 16 постанов Кабінету Міністрів України;
- 12 наказів Міністерства освіти і науки України.

²⁰ Електронний квиток - це документ на проїзд, з яким пасажир уже не звертається до залізничної каси. Самостійно роздрукувавши квиток, пасажир іде прямо до поїзда, у якому провідник має зчитувальний пристрій. Через такий пристрій перевіряється достовірність інформації, яка вказана на роздрукованому пасажиром квитку, і людина може сісти на своє місце у вагоні. (<http://life.pravda.com.ua/travel/2011/09/14/85633/>)

²¹ Український інститут інформаційних технологій в освіті НТУУ «КПІ». Використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій освіті України: поточний стан, проблеми і перспективи розвитку (аналітичний огляд). – Київ, 2009. – С. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord.html?tx_wfqbe_pi1\[id\]=17](http://uiite.kpi.ua/ua/about-uiite/public/singlerecord.html?tx_wfqbe_pi1[id]=17)

Серед країн СНД з Україною включно середній приріст обсягу ринків е-освіти протягом останніх років – 20-23 % на рік, а це (після Азійсько-Тихоокеанського регіону) найвищі темпи у світі²².

Водночас такі дані можна вважати лише частково достовірними. Навіть побіжний огляд сайтів вищих навчальних закладів (які зазвичай є ключовим елементом систем е-освіти) свідчить про те, що більшість з них відіграють рекламно-репрезентативну функцію і мало відрізняються від анімованих рекламних буклетів. В реальному ж навчальному процесі у вищих навчальних закладах сучасні ІТ якщо і використовуються, то вкрай безсистемно та епізодично. У кращому випадку йдеться про презентаційні системи, або у найбільш інформаційно «просунутих» вузах – телемости з відомими особистостями.

Інформаційним проривом останніх років саме на рівні ВНЗ є початок використання *інформаційно-пошукової системи «Конкурс»*, що призначена оперативно інформувати абітурієнтів про надходження заяв на вступ до вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціаліста, магістра медичного та ветеринарно-медичного спрямувань за напрямками підготовки (спеціальностями).

Доступ до системи «Конкурс» здійснюється за адресою <http://vstup.info>. Система функціонує у складі глобальної інформаційної підсистеми та локальних підсистем ведення обліку надходження заяв на вступ до вищих навчальних закладів²³.

Водночас як сама ідея експерименту, так і його перебіг отримали цілу низку критичних зауважень з боку експертів, політиків, представників громадських організацій²⁴.

Значно активніше впроваджуються ІТ у вітчизняних школах, при чому здійснюється таке впровадження дедалі системніше та інтенсивніше. У вересні 2010 року запрацював спільний проект Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти «*Щоденник.ua*» метою якого є створення єдиної освітньої мережі для всіх учасників освітнього процесу. У 2011 році освітня платформа, на якій працює «*Щоденник.ua*», **стала лауреатом премії *World Summit Award***²⁵ у категорії «Електронне навчання і освіта» (*E-Learning & Education*). Впродовж року до проекту було підключено більше 3000 шкіл (з 20 000 від загальної

²² Ambient Insight's. The Worldwide Market for Self-paced eLearning Products and Services: 2009-2014 Forecast and Analysis [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ambientinsight.com/News/NewsMain.aspx>

²³ Про інформаційно-пошукову систему «Конкурс». Міністерство освіти і науки України. Наказ № 16 від 14 січня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/abitur/entrance/pravo/2009nak_mon_16.html

²⁴ В основному лунали нарікання на: техніко-технологічну недосконалість системи, відсутність належного нормативно-правового підґрунтя її регулярного функціонування, а також на непродуманість процедур збору, реєстрації, збереження й захисту даних, що, як доводять критики, відкриває простір для помилок і зловживань. Загалом, за даними Центру освітнього моніторингу, станом на початок вересня 2011 року лише близько десятої частини вступників ризикнули взяти участь в експерименті «Електронний вступ 2011»

²⁵ Започатковано в 2003 році Австралією в межах Всесвітнього самміту ООН з інформаційного суспільства (WSIS)

кількості середніх навчальних закладів) або близько 100000 користувачів. Водночас докладні статистичні дані з системи відсутні, відтак важко встановити рівень проникнення такої системи (зокрема – у сільській місцевості). Наразі можна констатувати трансформуючу роль такої системи, яка дозволяє батькам в динамічнішому режимі контролювати навчання дітей, їх присутність у класі, отримувати на мобільні телефони важливу інформацію щодо відвідуваності уроків, успіхів у навчанні тощо.

Завадою на шляху втілення в життя даного проекту може стати низький рівень проникнення сучасних ІТ в сільські райони, що пов'язано передусім із нерозвиненістю інфраструктури. Для вирішення даної проблеми розпочато національний проект «Відкритий світ» яким передбачається створення національної інформаційно-комунікаційної мережі на основі технології 4G, яка буде використана насамперед для потреб шкільної освіти. У листопаді-грудні 2011 року до цього проекту у тестовому форматі буде підключено 800 шкіл України.

Всі ці проекти є відображенням реального стану домінуючої форми культури в соціумі нового типу: не культури книжково-текстової, а культури компютерно-екранної. Молодь мало читає й навіть перестає писати «від руки» або рахувати «в умі». Натомість вона переглядає чимало «картинок», набирає на клавіатурі чимало текстів, швидко рахує на калькуляторі, що належним чином не оцінено і не враховано в українській освітній системі.

Українське вчителство не повинно, звичайно, відмовлятися від традиційних уявлень про грамотність школярів. Але воно повинно звернути увагу й на **нову грамотність, породжену епохою інформаційно-комунікативної революції як грамотність інформаційно-технологічну**, як уміння працювати з інформаційними пристроями (гаджетами) не з метою безплідного розтринькування власного часу, а з метою духовного й фахового самовдосконалення. Те саме стосується засвоєння школярами основ екранної культури.

Те, що українська молодь вельми інтенсивно використовує сучасні ІКТ та мережу Інтернет зокрема доводять соціологічні дослідження. За результатами опитувань Інституту Горшеніна **до 80 % студентів щоденно (постійно) користуються Інтернетом** (чати, форуми, соціальні мережі). Понад те – саме «гра в комп'ютерні ігри та проведення часу в Інтернет» – це друга за популярністю (після зустрічі з друзями: 79,9 % проти 51 %) форма проведення вільного часу.

Ці дані певною мірою корелюють з даними Інституту соціології НАН України до 20 річниці незалежності України, за якими у 2011 році близько **20 % українських громадян своє дозвілля пов'язують саме із комп'ютером** (у 1994 році таких було лише 4,7 %).

XXI століття в Україні стало часом стрімкої комп'ютеризації та розвитку Інтернету. У 2002 році 80 % не вміли й ніколи не користувалися комп'ютером, постійно використовували його на роботі лише 4 %. У 2010-му

таких лишилося 55 %, решта або постійно працює з комп'ютером (15 %) або іноді його використовує (30 %) ²⁶.

При цьому **варто зазначити, що кількість тих, хто взагалі не планує купувати комп'ютер оскільки не відчуває в ньому потреби, залишається практично сталим - на рівні 29,9 %.**

Таким чином, можна дійти висновку, що як кількість, так і загальна сформованість використання мережі Інтернет обумовлюється виключно появою нових «молодих» користувачів, тоді як більш літні люди так і залишаються поза процесами інформатизації. Такій ситуації сприяє і матеріальний стан різних верств населення.

За результатами опитувань Інституту Горшеніна вітчизняна молодь не відчуває себе сильно обмеженою в матеріальному плані – лише 2,7 % зазначили, що їм критично не вистачає коштів (в т.ч. – на харчування), тоді як до 70 % зазначають, що не відчувають значних матеріальних негараздів. Цілком очевидно, що такі цифри суттєво вирізняють молодь від старших поколінь, приналежних до певних соціальних груп, **створює між цими групами «цифрове провалля».**

Усе зазначене обумовлює пріоритет використання студентами онлайн-ресурсів для навчання чи пошуку інформації і лише до половини користувачів використовують її для спілкування (56,6 %) ²⁷.

При цьому рівень проникнення тих же соціальних мереж в Україні (наприклад – *Facebook*) залишається вельми незначним як у відсотках, так і у відношенні до загальної кількості користувачів Мережі: при загальній їх кількості у 15 млн лише 1,4 млн є користувачами *Facebook*, що є одним із найнижчих показників у Європі ²⁸. Щоправда, це пояснюється наявністю альтернативних потужних проектів на кшталт «Однокласники» чи «ВКонтакте». Це підтверджується і результатами дослідження компанії *InMind*, згідно з яким вітчизняна аудиторія соціальних медіа у травні 2011 року склала 81 % активних користувачів за середньосвітового показника у 61 %.

Такий рівень «занурення» молоді в Інтернет та віртуальний простір у цілому вже зараз дозволяє говорити про формування нових тенденцій у поведінці користувачів, які не були характерні для України ще 4-6 років тому. Так, уже згадана цифра стрімкого зростання кількості користувачів мережі Інтернет (за різними оцінками від 6 до 17 млн осіб), привела не лише до позитивів, але й до негативного тренду стрімкого формування груп людей, для яких характерна залежність від Інтернету.

Відповідно до даних Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України **серед українських користувачів Інтернету залежними вважаються від 2 % до 6 %,**

²⁶ Зміни у нашому житті за останні 20 років у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2011/08/3/82853/>

²⁷ Студенти. Образ будущего. Международное исследование 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://institute.gorshenin.ua/media/uploads/086/47/dba87ea76027.pdf>

²⁸ Internet World Stats. Usage & Population Statistics. Internet Users in Europe, March 31, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/stats4.htm>

абсолютна більшість серед яких – студенти²⁹. У групі підлітків з високим рівнем Інтернет-залежності частка представників чоловічої статі майже на третину перевищує частку жіночої статі. Майже такі самі показники були виявлені фахівцями ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України», які встановили, що **кожна п'ятнадцята особа (6,54 %)**, яка має досвід роботи в Інтернеті, набуває залежності від нього вже в підлітковому віці (**за цим показником Інтернет як об'єкт зловживання наближається до наркотиків-каннабіноїдів – гашишу, марихуани тощо**)³⁰.

Щодо наслідків Інтернет-залежності слід зазначити, що хоча порівняно з алкогольною і наркотичною залежностями дана адикція меншою мірою шкодить здоров'ю людини, проте її наслідки мають негативніше соціально-психологічне забарвлення. У цьому сенсі найістотнішим є вплив цієї недуги на стосунки людини з оточенням: ускладнює відносини між батьками і дітьми, членами подружжя, друзями. Відтак дедалі частіше ця хвороба фігурує під час судових процесів з розлучення, з трудових конфліктів і навіть щодо карних злочинів (в Україні вже не поодинокими є випадки тяжких карних злочинів на кшталт убивств, що здійснені саме в контексті Інтернет-залежності).

Характеризуючи тему соціальних мереж, варто зазначити, що українська блогосфера (чи сфера соціальних медіа) суттєво відрізняється від блогосфер навіть найближчих сусідів України. В цілому для неї **характерна певна соціальна апатичність і переважання розважального контенту**. В найкращому випадку утворюються локальні (клас, школа, інститутська група тощо) об'єднання, які формують заледве не закриту, сегментовану структуру нового типу суспільства – максимально атомізованого та фрагментованого.

Для українського сегменту соціальних мереж не характерною є активна громадська активність, як, наприклад у РФ, де суто Інтернетівська активність руху «Сині відерця» призвела до низки скандалів та вимушених дій з боку органів державної влади щодо реагування на повідомлення членів руху. Іншим прикладом є ситуація із блогом О. Навального³¹, який оприлюднює інформацію щодо корупційних діянь, зловживань з боку посадовців РФ, що призводить до лавиноподібного зростання його популярності в російському Інтернет-співтоваристві.

Сама по собі активність (кількість користувачів) у соціальних мережах без її виходу в реальне життя є малозмістовною. В Україні ж досі не відбувалось навіть значимих флешмобів (які зазвичай мають розважальний характер і активно використовуються молоддю в інших країнах для свого самовираження, в тому числі – творчого), не кажучи вже про суспільно-політично значимі акції – донині будь-які анонсовані в соціальних мережах акції в кращому випадку збирали певну кількість

²⁹ Лист за № 02-15/218 від 14.06.2011 р. з Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України)

³⁰ Лист № 3-03/1019 від 02.06.2011 р. ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України» Національної академії медичних наук України

³¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://navalny.livejournal.com>

прихильників у самій мережі, однак у **«практичну» (вуличну) частину акції майже ніхто не виходив**. Це ще раз доводить, що соціальні мережі складно вважати джерелом значимих суспільних перетворень: вони в кращому випадку є засобом таких перетворень, причому засобом недостатньо надійним, бо можуть допомогти поширити те, що вже існує (глибинний протест), однак навряд чи можуть його «породити» самі.

Окрім того, уже зазначена задоволеність української молоді власним матеріальним становищем робить з неї не дуже надійного «революціонера». Реальним «революційним» класом в Україні є лише літні люди або групи, що можуть постраждати від зменшення видатків держбюджету на соціальні потреби. Але, за соціологічними дослідженнями, **лише 3 % з людей старше 60 років мають доступ до мережі Інтернет** і швидше за все значно менша частина уміє ним користуватись, а тим більше – використовувати соціальні мережі.

Це обумовлює і очевидні невдачі у спробах вітчизняних політиків використовувати соціальні мережі при просуванні власного іміджу чи спроб активізувати (об'єднати) своїх прихильників за допомогою подібних проектів. Більшість таких проектів створюються «під вибори», після чого або залишаються із мінімальною підтримкою засновника, або засновник взагалі втрачає до них інтерес, що призводить до продажу самого домену (як це сталося з проектом «Ідеальна країна»).

Водночас у перспективі соціальні мережі можуть перетворитись на важливий спосіб самовираження молоді. Цьому відповідають у цілому загальносвітові показники зростання кількості та формату використання соціальних мереж в Україні (за даними міжнародної медіа-агенції *Universal McCann*):

- використання соціальних мереж: їх регулярними користувачами є 81 % опитаних при середньосвітовому показнику у 61 %;
- близько 30 % української онлайн-аудиторії (і приблизно такий же відсоток світової) використовує мобільні пристрої для виходу онлайн; встановлено, що в Україні такі користувачі активніше користуються сервісами Web 2.0, хоча і в глобальному вимірі мобільний Інтернет стає «новим двигуном» соціальних медіа;
- популярність блогерства в Україні також відповідає середньосвітовим показникам (відповідно – 63 % і 65 %); блогери – і в Україні і в світі – це в основному молодь (до 75 % користувачів у віці 16-34 роки)³².

Ці тенденції наразі починає використовувати українська влада у процесі налагодження ефективних зовнішніх каналів зв'язку та напрацюваннях дієвих стратегічних комунікацій. За 2010–2011 рр. створено персональні сторінки посадових осіб, мерів міст, урядових ЗМІ тощо. Причому сторінки створено не за залишковим принципом (оскільки так має

³² Watcher. Wave 5: Дослідження соціальних медіа в Україні (презентація) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://watcher.com.ua/2011/05/19/wave-5-doslidzhennya-sotsialnyh-media-v-ukrayini-prezentatsiya/>

бути), а більшість з них повноцінно підтримуються (якщо не особисто, то спеціальними представниками).

Пожвавлення телекомунікацій супроводжує розпад «універсалістських» структур та ідентичностей, дезінтеграція суспільства.

Водночас посилюється інтеграція об'єднань нижчого рівня: домінуючою моделлю ідентичностей виявляються локальні ідентичності, що отримало у теоретиків типу Герберта Макклуюена назву «нового трайбалізму» («племінна соціальність»).

Оскільки «екранна культура» призводить до послаблення логічної культури генералізації й узагальнення, відбувається певна деідеологізація. Раціональна, єдина для всього соціуму, ідеологія наразі або унеможливується зовсім або, значно примітивізується до рівня «коміксів».

Відповідно, ідеологічно умотивовані уявлення про детермінованість універсальної спрямованості соціального розвитку змінюється уявленням про його невизначеність та багатоваріантність.

Основою утворення нових соціальних ієрархій та соціальних груп можна вважати освітньо-культурну ідентичність. Саме у цій сфері й розгортаються основні соціальні конфлікти, на що вказує, зокрема, ситуація із кризою мультикультуралізму в країнах Західної Європи.

Наразі можна дійти висновку, що зростаючі телекомунікаційні можливості людини створюють підґрунтя для нового віртуального колективізму й, відповідно, для відмирання більшості традиційних форм колективізму, які втрачають свої посередницько-символьні функції.

Тенденції до домінування в суспільстві індивідуалізму не минули й український соціум, що є серйозним викликом для усіх націєтворчих сил, політиків, соціальних і педагогічних працівників.

II. Україна на шляху до «розумного суспільства»

2.1. Основні параметри розвитку «розумного суспільства»

Уже у другій половині «нульових» років більшість розвинених країн світу перейшли від реалізації різноманітних програм «електронізації», пов'язаних із упровадженням електронно-цифрових підписів, електронного документообігу, електронного урядування тощо до програм створення «розумного суспільства» із «повсюдними» (англ. *Ubiquitous*; рос. «вездесущими») електронними послугами «покрокової досяжності»³³. У найближчій перспективі (5-10 років) йдеться про впровадження в систему електронних послуг елементів штучного інтелекту.

Параметри «розумного суспільства» визначає передусім «розумність» економіки, тобто такий її стан, коли економіка працює не лише на отримання високих прибутків, а й передусім на людський розвиток, **на примноження**

³³ Дрожжинов, В.И. Е – упало, М – пропало, U – осталось, или Вперед, к вездесущности! // ИКС. - №9. – Сентябрь 14, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iks-media.ru/articles/3434131.html>

людського та соціального капіталу, турбуючись про екологію та створення для людей робочих місць, комфортного довкілля тощо.

Відповідно, у «розумній економіці» поцінуються «розумні інвестиції», які супроводжуються передачею даній країні передових технологій та створенням нових робочих місць³⁴.

У «розумному суспільстві» вирішальних змін зазнають:

- форми прийняття політичних рішень: йдеться не тільки про електронний уряд, а й можливості безпосередньої участі в голосуванні, а відтак – про переформулювання засадничих питань, які стосуються змісту і форм демократії;
- зміст і форми надання освіти; дистанційна освіта розглядається як кардинальна трансформація не тільки форми, але й самого змісту освіти, як робота не тільки зі знанням, а й з інформацією, як робота не тільки на «уроках», а й робота із тренажерами тощо;
- уявлення про інституційні форми та вікові періоди освіти та виховання (дитинство і юність), оскільки освіта набуває характеристик перманентності, тривання впродовж усього життя;
- уявлення про характер роботи та робочих місць; у минулому залишиться зайнятість заради зайнятості, позбавлена будь-якого зв'язку з творчістю, інноваційністю, продуктивністю тощо; звичними для ринку праці явищами стануть часткова зайнятість, декілька робочих місць водночас, короткотермінові контракти; водночас мінлива структура зайнятості створює потребу в нових уміннях, а отже – в доучуванні та переучуванні працівників;
- уявлення про національну та персональну безпеку: передусім актуалізується питання щодо права людини на персональну автономію, оскільки актуалізується перспектива технологічно забезпеченого тотального контролю над поведінкою людини;
- уявлення про стратегічні ресурси: це уже не тільки енергія, а й інформація, вільний час тощо;
- форми транснаціональних відносин і критерії розвиненості, бо, з погляду процесів глобалізації, входження в міжнародні мережі є умовою та показником розвитку.

Зокрема, принципово новою і ще не до кінця зрозумілою є проблема накопичення й утилізації інформаційного сміття (спаму), яку невпинно створює й відтворює надмірно розвинена (на тлі виробничого сектору) рекламна індустрія.

Наразі кардинальними запитаннями, відповіді на які слід шукати в «розумному суспільстві», є наступні:

- як працювати з великими за обсягами та впливом групами населення, які працюють у сферах старих технологій і не хочуть чи неспроможні опанувати новітні ІТ;

³⁴ Путин: России нужны умные инвестиции // Life News. Октябрь 18, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lifenews.ru/news/41041>

- як культурно «поховати» старі технології та все, що їх супроводжує (суспільну підтримку, системи навчання, матеріально-технічну базу), не нехтуючи при цьому людським чинником, не вдаючись до «шокової терапії», антигуманної боротьби із «зайвими людьми», їхньої насильницької маргіналізації;
- як визначити пріоритетні напрямки створення ресурсів для модернізації на засадах використання технологій п'ятого технологічного укладу (ІТ-технологій), забезпечивши водночас умови для «модернізації на випередження» з ефективним і результативним використанням технологій шостого технологічного укладу (нанотехнології, біотехнології, робототехніка тощо);
- як вибрати найбільш адекватну для «розумного суспільства» систему управління та організації.

До основних параметрів «розумного суспільства» слід віднести:

- розвиненість у країні реалістичних програм дослідження проблем інформаційного суспільства та ІТ-технологій із врахуванням загальнонаціональних цілей розвитку;
- постійну увагу уряду до питань розвитку «розумного суспільства» й, зокрема – до питань «інклюзії»: залучення якомога більшого числа громадян до інноваційних процесів у політиці, економіці, бізнесі, тощо;
- постійну увагу до інформаційного супроводу товарів та послуг вітчизняного виробництва як на внутрішньому, так і на зарубіжних ринках. Уміння працювати в умовах гострої конкурентної боротьби та інформаційних війн;
- розвинену систему захисту інтелектуальної власності й відповідно: патентування, захисту торгових марок (брендів), торгівлі ліцензіями;
- достатньо високе число дослідників у сфері промисловості;
- високу питому вагу у структурі економіки інноваційних експортних продуктів та послуг;
- високу питому вагу у структурі економіки продуктів з високою доданою вартістю (ІТ-товари та послуги, продукти біотехнологій, фармацевтики тощо);
- сучасну високошвидкісну інформаційну інфраструктуру комунікацій на базі технологій «широкої смуги» (high-speed broadband) як для розв'язання загальнонаціональних завдань, так і завдань комерційних, корпоративних;
- сучасну високошвидкісну інформаційну інфраструктуру у сферах шкільництва, освіти та науки;
- високий рівень підготовленості школярів та студентів у галузі математики та природничих наук;
- наявність університетів з високими рейтингами у загальносвітовій мережі вищої освіти;

- високий рівень розвиненості електронних трансакцій у сферах надання публічних, державних і приватних послуг;
- високі рейтинги країни у глобальних оцінках конкурентоспроможності.

Трансформація українського суспільства у *smart society* означатиме співіснування як старих (традиційних), так і нових (нетрадиційних) форм його диференціації, які визначають спектр соціальних очікувань (експектацій), вимог, послуг, робочих місць.

Йдеться, зрештою, про розподіл соціуму на нові «страти»: користувачів, творців технологій або персональних варіантів користування ними.

Завдяки безпрецедентній доступності знань і ефективних форм спілкування на зміну опосередкованій, або представницькій, демократії прийде демократія безпосередня.

Безпосередню демократію при нинішній розвиненості в Україні різноманітних засобів мобільної комунікації (особливо в середовищі молоді) у вигляді різноманітних плебісцитів, референдумів тощо можна було б уже реалізувати. І лише спротивом бюрократії традиційного типу можна пояснити той факт, що моментальне волевиявлення людям дозволене тільки на час голосування за тих, хто удостоївся відбору в різноманітних телешоу («танцюють усі», «співають усі» тощо).

Освіта, наука, телемедицина, моніторинг здоров'я населення та стану довкілля, кліматичні зміни, геоінформатика і сталий розвиток; посилення історико-культурологічних обмінів та інших складових у людському вимірі, – усе це і є «розумне суспільство».

Разом з тим у *smart society* як суспільстві «пізнього капіталізму», на думку Ульріха Бека й Ніколаса Лумана, зникають не лише такі традиційні основи соціальності як класові поділи, орієнтація на високопродуктивну працю, прирощування багатства тощо, але й виникає відчуття всезагальної небезпеки, страху й невпевненості, де істотно трансформуються держава й політика, організація та управління, сім'я і школа, сфери праці, культури та відпочинку.

У «розумному суспільстві» досягається баланс між економічним розвитком та екологією, що характеризується як «стійкий розвиток» (*sustainability*).

Масове конвеєрне виробництво для масового споживача поступово поступається місцем спеціалізованим виробництвам обмежених груп товарів для обмежених груп споживачів, що отримало умовну позначку «постфордизму».

2.2. Нова філософія побудови організаційних структур, урядування та управління

Світоглядні імперативи, на яких базується система керування «розумним суспільством», хоча і є суто раціональними, відкидають принцип системної організованості, цілісності і структурної впорядкованості

суспільства. Як стверджував А. Турен³⁵, створюється навіть враження, що ми живемо в «не-суспільстві», оскільки всі складові рухаються кожна у своєму напрямку й віддаляються одна від одної, а суспільство як ціле вже неможливо розглядати як сукупність добре організованих інститутів.

Йдеться про раціональність нового типу, бо на зміну соціальній лінійності приходять соціальна нелінійність. При цьому доречно акцентувати на тому, що лінійність є виразом гомогенності (однаковості) соціальних зв'язків, структур та відносин, тоді як нелінійність вказує на наявні відмінності.

Отже, соціальна лінійність має місце там і тоді, де і коли зберігається в часі певна структура, де зв'язки між її елементами є достатньо тривкими, постійними. А це властиво лише станам врівноваженості.

І навпаки, чим більше система наближається до стану неврівноваженості, тим більше наростають у ній нелінійні характеристики й тим менше в ній ознак лінійності.

На рівні світогляду люди переживають подібну суспільну хаотизацію як нестабільність, невизначеність, які можуть обернутися соціальною катастрофою, «кінцем світу» тощо. Звідси зростання настроїв катастрофізму, які постійно підігриваються мас-медіа, що може супроводжуватися (й супроводжується насправді) пошуками винних в особі держави, певних домінуючих або маргінальних соціальних груп, «олігархів» тощо.

Базисом соціальних трансформацій у *smart society* є не економіка традиційного «індустріального» типу, а сфери телекомунікацій та освіти. Власність не може більше вважатися непорушною основою соціальної стратифікації з поділом суспільств на соціально-економічні класи, бо економіка перестає справляти вирішальний вплив на політику, сім'ю, релігію тощо.

Соціальна реальність тлумачиться не як гомогенність, а як множинність, що складається з окремих, одиничних, розрізнених елементів і подій.

Таке суспільство втрачає риси тотальності, вибудуваності відповідно до тієї чи іншої моделі, перетворюючись у сукупність локальних мимовільних і слабо скоординованих процесів.

Особливої важливості набуває процес перетворення складних структур (знання, суспільні групи, послуги тощо) **на дискретні одиниці**. Спроможність організації **створювати довільні конфігурації з дискретних рівнозначних одиниць** є ресурсом розвитку, а вплив на умови організації – чинником суспільного саморегулювання.

У сфері управління вертикально-орієнтовані структури поступаються місцем горизонтальним і ситуативно-мережевим, а на зміну лінійним кібернетичним методам «наукового управління» приходять нелінійні

³⁵ Див.: Турен А. Возвращение человека действующего [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lib.socio.msu.ru/library>

синергетичні методи, засновані на дерегулюванні, самоуправлінні, самопроекуванні тощо.

Для такого «дезорганізованого суспільства»³⁶ характерним є «організований хаос», який постійно породжує нові форми соціального порядку й ринкової конкуренції.

Отже, те, що з традиційних позицій видається хаосом і безладдям, насправді є різноманіттям можливостей. Нестабільність, невизначеність та багатозначність соціосистем нового типу є виявом не їхньої «патології», а їхньою відкритістю до майбутнього, де соціальні зміни мають нелінійний, багатоваріантний характер і ніколи до кінця не детерміновані, що слід неодмінно враховувати в процесі стратегічного планування (стратегування) розвитку українського суспільства.

ВИСНОВКИ:

1. Незважаючи на певні зрушення у сфері розвитку ІТ, Україна все ще залишається на узбіччі реальних процесів «електронної готовності» та може пред'явити лише одну розвинену інформаційну індустрію – програмний аутсорсинг, що працює на створення «розумного суспільства», але не в самій Україні.
2. Незважаючи на високу динаміку збільшення в Україні кількості користувачів мережі Інтернет, до 50 % населення не використовує комп'ютери. В цілому вся позитивна динаміка зростання забезпечується переважно молоддю, тоді як старше покоління перебуває практично осторонь процесів інформатизації, що породжує проблему «цифрового провалля».
3. Водночас надмірне захоплення молоді комп'ютерними технологіями призводить до появи таких проблем як Інтернет-залежність, яка ще декілька років тому була для України неактуальною.
4. Комп'ютер та Інтернет досі є в Україні в основному джерелом розваг і спілкування, а кількість тих, для кого зв'язка «комп'ютер + Інтернет» є основним джерелом прибутку («новим місцем роботи») все ще надзвичайно мало.
5. Українці дедалі частіше намагаються використовувати сучасні ІТ у побуті для полегшення свого існування, що засвідчують інтенсивні темпи розвитку Інтернет-магазинів, Інтернет-банкінгу, експрес-платежів через термінали, використання електронних грошей.
6. Електронне урядування в Україні донині є фрагментарним та відірваним від реальних потреб людей: замість електронізації найбільш затребуваних державних послуг, електронізуються лише ті, які цікаві самим держустановам; невтішні тенденції засвідчують й перші результати впровадження недавно ухваленого Закону України «Про доступ до публічної інформації».

³⁶ Lash S., Urry J. та інші.

7. Реальною проблемою у сфері впровадження електронного урядування є надмірна затеоретизованість, коли більшою мірою практичним питанням штучно надається статус «науковості» й «філософічності». Натомість суто конкретні пілотні проекти із наданням державних послуг в електронній формі є поодинокими та дуже рідко входять до сфер широкої управлінської практики.
8. Найзначиміші донині досягнення України у суспільних трансформаціях, досягнутих за допомогою впровадження сучасних ІТ, зазначені не тільки вітчизняними, а й міжнародними фахівцями, пов'язані зі сферою освіти (шкільної та вищої).
9. Незважаючи на розповсюдженість соціальних мереж серед молодих користувачів Інтернету, більша їх частина є вкрай апатичною щодо переходу від віртуальної активності до реальної, «вуличної» (флешмобів) та є споживачами продукції суто розважального змісту.
10. Донині в Україні відсутні помітні ознаки перетворення вітчизняного «мережевого суспільства» на елемент (підсистему) громадянського суспільства, що обумовлює об'єктивні невдачі використання соціальних мереж та Інтернету в цілому в політичній діяльності та боротьбі. Зазначене не повинно, однак, слугувати пересторогою щодо налагодження ефективних «віртуальних» відносин між владою та суспільством саме за посередництва «нових медіа».